

ПРЕИЗКАЗВАНЕТО В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И НЕГОВИТЕ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК

Симона Халтъкова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

RETELLING IN MODERN BULGARIAN AND ITS FUNCTIONAL EQUIVALENTS IN ENGLISH

Simona Haltakova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The object of this study is the phenomenon of retelling in the modern Bulgarian language and its corresponding translation equivalents in English. The main reason for choosing this topic is the difficulty in translating retelling forms, due to the fact that English has not got a grammatical retelling. We identified several outcomes by using a comparative method and searching for the functional equivalents of the Bulgarian retelling forms in literary texts translated into English. The first conclusion is that Bulgarian has a whole system of special forms for expressing a secondary retelling while English has no grammatical retelling. However, the meaning of a secondary retelling in English is expressed through alternative peripheral modifiers. The Bulgarian complex verb forms are replaced by Past Simple tense or in some cases with Past Perfect tense. Translators use modal constructions that, instead of presenting a sequence of actions, express the action as possible to happen in the future. Different types of Conditional are found as the equivalent of some Bulgarian refined forms.

Keywords: retelling, modifiers, functional-semantic analogues, type of the utterance, translation equivalents

Обект на настоящото изследване са преизказните форми в съвременния български език и преводните им еквиваленти в английския език. Основната причина за избор на тази тема са често срещаните трудности от страна на преводачите при предаване на ренаративните форми, защото в английския език липсва граматикализирана преизказност. На базата на най-древния изследователски метод – дескриптивния, ще бъде представена накратко морфологичната категория *вид на изказването* в българския език, като се акцентува върху маркираната грамема *преизказност*. Чрез така наречения съпоставителен метод ще бъдат потърсени функционалните еквиваленти на българските

преизказни форми в английския език. За целта ще се използват преводни текстове.

Както е известно, българското преизказване е морфологично явление, което отличава нашия език от останалите славянски езици, както и от популярните западноевропейски езици.

Историята на това явление е подробно изследвана от И. Куцаров и Г. Герджиков (вж. Куцаров/Kutsarov 1984; Герджиков/Gerdzhikov 1984). По думите на И. Куцаров при създаването на първите български граматики възрожденски автори като Неофит Рилски, Х. Павлович и И. Богоров следват отдавна утвърдените образци и не споменават за преизказните форми на глагола. През 1852 г. в граматиката на братя Цанкови за първи път е отбелязано, че чрез добавянето на причастие-то *бил* и неговите словоформи (*била, било, били*) действието се представя като отдавна преминало и така е доловен един от механизмите на преизказването.

Й. Груев и Г. Миркович също обръщат внимание на преизказните форми, като от значителна стойност за науката е становището на рецензента на граматиката на Г. Миркович, който уточнява, че при преизказване говорещото лице не е било свидетел на действието или не е напълно уверено в реалността му. С. Радулов пръв установява отпадането на спомагателния глагол в трето лице, а С. Панаретов е първият, който обособява преизказните форми за бъдеще време. Пълната система от преизказни глаголни форми във всички времена е представена от А. Теодоров-Балан. Той опровергава тезата на Т. Шишков, че преизказните форми трябва да бъдат обособени като самостоятелно наклонение.

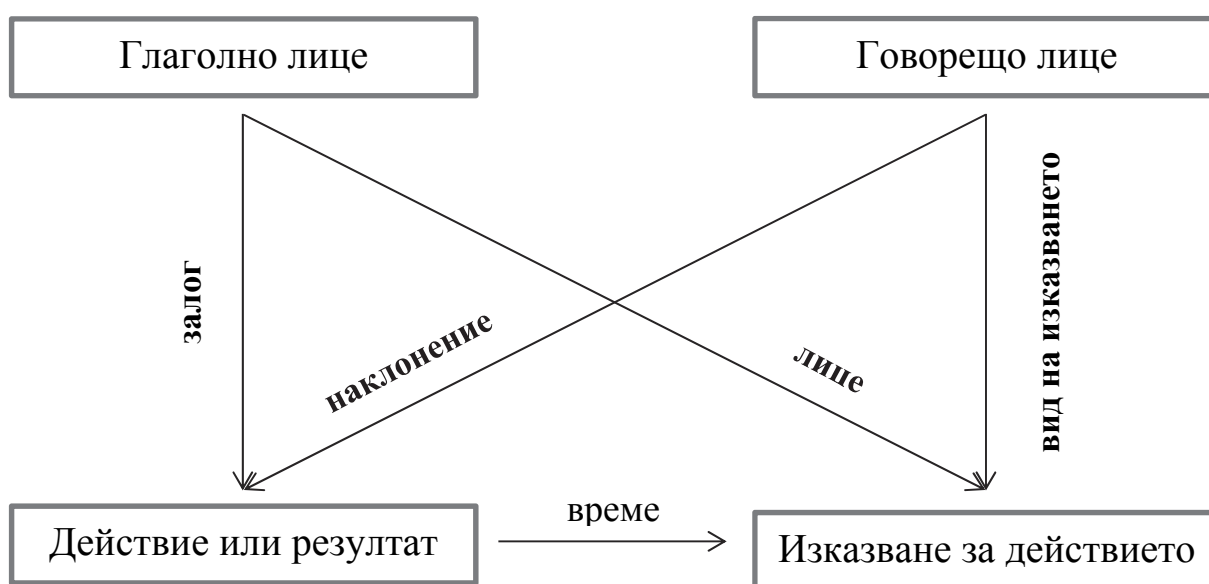
До правилен извод стига А. Илиев, който отбелязва, че има разлика между примерите *е пътувал* и *бил пътувал*, защото във втория случай друг твърди, че лицето е пътувало.

Ю. Трифонов разграничава умозаключителни и преизказни форми. Според него от най-голямо значение е това, дали изказването е „пряко, или косвено“ (Трифонов/Trifonov, цит. по Куцаров/Kutsarov 1984: 25). „Следователно още тогава Ю. Трифонов преценява, че преизказните форми, противопоставени на непреизказните, представляват отделна морфологична категория в българския език, различна от наклонението“ (Куцаров/Kutsarov 1984: 26). Наклонението е морфологична категория, изразяваща отношението на говорещото лице към действието. Включването на преизказността като грамема от категорията наклонение е несъстоятелно, тъй като и повелителни, и условни

форми могат да се преизказват. Що се отнася до изявителното наклонение, там трябва да се има предвид контекстът и интонацията.

Преизказните форми, загатвайки вид вторична информация, се противопоставят на непреизказните. Това е семантична опозиция, при която „две грамемни [...] протовопоставяйки се една на друга, характеризират отделна морфологична категория в българския език, категорията вид на изказването“ (Куцаров/Kutsarov 1984: 42).

Планът на съдържание на петте основни глаголни морфологични категории, към които принадлежи и видът на изказването, може да се илюстрира чрез следния модел на И. Куцаров:

Моделът е повлиян от класификацията на категориите на руския глагол, предложена от Р. О. Якобсон във фундаменталния му труд от 1972 година¹ (вж. Куцаров/Kutsarov 2007). Известният лингвист приема, че отношението е характерен белег на значението, и си служи със следните понятия: *съобщаван факт*, *факт на съобщението*, *участници в съобщавания факт* и *участници във факта на съобщението*. Четирите понятия способстват за дефиниране на глаголните морфологични категории, като те се групират две по две в отношения помежду си. Използваните от Р. О. Якобсон понятия са заменени от И. Куцаров с термини, утвърдени в съвременното българско езикознание. *Дейст-*

¹ За първи път разработката се публикува през 1957 г. на английски език. През 1972 г. статията е допълнена и отпечатана на руски език (вж. Куцаров/Kutsarov 2007).

вие или *резултат от действие* е еквивалент на *съобщаван факт*, който от своя страна би могъл да се предаде с израз за обстоятелственост. *Фактът на събитието*, още наричан моментът на говорене, е актуализиран чрез *изказването за действието*. *Глаголното лице* е субектът, който осъществява самото действие, а *говорещото лице* е задължителният участник във факта на съобщаването.

И. Куцаров отбелязва, че категорията *време* изразява отношението на действието спрямо изказването, категорията *зalog* се дефинира като отношение на глаголното лице към действието. Категорията *лице* авторът определя като отношение на глаголното лице спрямо изказването, *наклонението* е категорията, която се дефинира като отношение на говорещото лице към действието, а *видът на изказване* изразява отношението на говорещото лице спрямо самото изказване. И. Куцаров, посочва че „говорещото лице или преизказва, или не преразказва, т.е. съществуват два вида изказване за действието, два вида отношение на говорещото лице към изказването“ (Куцаров/Kutsarov 1984: 42).

Важен е приносът на изследователя за разграничаване на преизказната от модалната семантика и в частност на ренаратива от т.нар. *конклузив* (умозаключително наклонение). Разликата между тях се състои в това, че формите на конклузива са представени от „перфектоподобни предположителни или умозаключителни форми от типа *пишел е*“ (Куцаров/Kutsarov 1984: 42). При преизказните форми спомагателният глагол *съм* в трето лице отпада, докато умозаключителните форми запазват третоличната спомагателна форма.

Наред с разграничението на конклузивните и преизказните форми следва да се коментира и въпросът за т.нар. *усилени преизказни (дубитативни) форми* от типа *щял бил да дойде*. Според И. Куцаров те трябва да се разглеждат като преизказни корелати на българските конклузивни форми.

От изследванията на К. Алексова става ясно, че езиковеди като Л. Андрейчин полагат основата за изучаване и на *адмиратива* като вид глаголна форма. Авторът означава новия обект на изследване с термина „*inopinativus*“, като се придържа към тезата, че това езиково явление не би могло да се обособи в отделно наклонение. Направено е важното уточнение, че инопинативните глаголни форми са „първичните форми за авторско изказване, обусловено от косвено свидетелство с изпускане на спомагателния глагол в 3. л.“ (Андрейчин/Andreychin, цит. по Алексова/Aleksova 2003: 33).

Произходът на преизказните форми е спорен и е обект на изследване от голям брой учени. Ю. Трифонов твърди, че преизказните фор-

ми са изцяло българско явление. Според него главна роля за развитието на преизказването играе българската народопсихология и историческо минало. „Ние дотолкова сме предпазливи, дотолкова страним от отговорност за работи, в които не сме по-пряко ангажирани, щото чрез самия говор се стремим да подчертаем всяка стъпка кое сме видели с очите си и за кое само сме чули от други хора. Миналото чрез самото си разказване в нашия език като че се излага на известен скептицизъм“ (Трифонов/Trifonov, цит. по Куцаров/Kutsarov 1984: 80).

Друг учен, който разглежда проблема за произхода на преизказването, е Б. Цонев. Той посочва влиянието на турската глаголна система като основна причина за възникването на това езиково явление. Негов основен аргумент е, че освен преизказни форми, за турския е характерна употребата на адмиратив. Л. Андрейчин разширява хипотезата на Б. Цонев, заявявайки, че преизказните форми в българския език стъпват на българския перфект и се развиват по модел на турските. Обръща внимание на това, че когато спомагателният глагол е запазен, се наблюдава резултативност, а при изпускането му – преизказност. Други автори, които лансират тезата, че турският език оказва влияние за формирането на преизказността в нашия език, са К. Мирчев, В. Георгиев, Р. Лъоч.

Автори като Г. Гълъбов и Н. Дилевски заемат противоположна позиция. Според тях българското население или е владеело слабо турски език, или едва е усещало влиянието на този език в живота си. Дватама учени определят формирането на преизказните форми като уникално явление, а К. Попов изтъква, че преизказните глаголни форми се зараждат още в старобългарския език².

Факт е, че в английския език не са налични преизказни форми и поради тази причина „съществуват правила за съгласуване на времевата при непряко изказване“ (Атанасова, Радулова, Янкова, Русев/Atanasova, Radulova, Yankova, Rusev 1963: 162). Съставителите на цитираната граматика посочват, че „сегашно преизказно време е по форма минало време“ и по тази причина „се получава често пъти сходство между двете явления (разб. преизказността и непряката реч, бел.м. – С. Х.) (вж. пак там: 150). Авторите си служат със следния пример: *He said he was busy. – Той каза, че бил зает* (пак там).

В следващата част от изложението ще се спрем по-подробно на начините, по които българските преизказни форми се превеждат на

² За историята на преизказните форми вж. по-подробно у И. Куцаров (Куцаров/Kutsarov 1984).

английски език. С помощта на предварително селектирани примери от произведенията „Под игото“ на Иван Вазов (ИВ/IV), „До Чикаго и назад“ на Алеко Константинов (АК/АК) и „Осъдени души“ на Димитър Димов (ДД/DD) ще се онагледят гореспоменатите твърдения.

Нека разгледаме следните изречения:

(1) *Тя **била предупредена** от Чакалова, че ще дойдат да го търсят троица сънародници, и ни покани горе, в една чисто наредена стая, която ние наехме заедно с една съседна стая (АК/АК) / She **had been warned** by Chakalov that three of his compatriots would come looking for him and so invited us up to a neatly appointed room, which we rented along with the one next to it;*

(2) *Той **бил окован** и откаран пеша в Пловдив, за черешата... Кой го издал – неизвестно (ИВ/IV) / He **was handcuffed** and led away to Plovdiv on foot, because of the cherry tree. It was never discovered who had denounced him;*

(3) *Тя гордо разказваше, че тая чудесна зография **била изписана** от прадеда ѝ, отца Хаджи Арсения, с крак – уверение, което никой не мислеше да опровергава – тъй беше убедително то (ИВ/IV) / She proudly told people that this wonderful painting **had been done** by her great-grandfather, Father Hadji Arseni, with his feet – a statement that no one ever thought of contradicting, as it was so convincing;*

(4) *Само това **било** достатъчно да издигне сеньората като светица (como una santa mujer) пред очите на всички благородни семейства в Испания, независимо от другите ѝ подвизи (ДД/DD). – That alone **was sufficient** to make the señora seem a saint in the eyes of all the noble families of Spain, regardless of her other heroic deeds.*

Думите, които са маркирани с по-тъмен цвят (bold) в българския текст, са сложни преизказни глаголни форми, като изключение прави последният пример, в който е използвана проста ренаративна глаголна форма. Всички глаголни форми са в единствено число, като вариант по род (както следва: ж.р., м.р., ж.р., ср.р.). Прави впечатление, че първите три са резултативни, защото съдържат минало страдателно причастие на -н. В съответните преводни еквиваленти в две от изреченията (първото и третото) се наблюдава използване на минало перфектно време (Past Perfect). Открива се употребата на страдателен залог (Passive Voice) в първите три примера, а във второто и четвъртото изречение се открива характерната употреба на минало просто време (Past Simple).

Заслужават внимание и следващите две изречения, открити в пътеписа на Алеко „До Чикаго и назад“:

(5) Той **бил имал** някаква си службица у един французки консул в Канада, та, види се, събрал е някоя пара, върнал се е в Париж, пропущал ги е до сантим и сега се връща пак в Америка, ама за какво? (АК/АК) – He **had** some sort of post in a French consulate in Canada. It seems he had gathered together some funds, returned to Paris, spent them down to the last centime and was now returning to America. But to what?

(6) Четиринайсет години, уверяваше ни той, **не бил продумал** по сръбски, та сега като че искаше да се наприказва за цели 14 години (АК/АК). – For 14 years, he assured us, he **had not spoken** Serbian, and now he wanted to make up for those 14 years.

Сложната глаголна форма в (5), маркирана с по-тъмен цвят (bold) – **бил имал**, е преведена с простата глаголна форма за минало просто време (Past Simple). При превода българското изречение е разделено на две нови самостоятелни изречения, а преизказната форма в (6) в английския вариант е реализирана чрез употреба на минало перфектно време (Past Perfect). Вметнатите изречения *уверяваше ни той* и *he assured us* в (6) изпълняват роля на периферийни синтактични модификатори³ за преизказност.

В следващото ексцерпирано изречение сложната глаголна форма, маркирана в Bold, е преведена с минало просто време (Past Simple). Примерът е сходен с предходните, но в този случай *it seems* е конклузивен модификатор, който е свързан с умозаклучение. Срв. (7) *Той бил избягнал из Диарбекюр и го търсят под листо...* (ИВ/IV) / *It seems he's escaped from Diarbekir and is sought for everywhere...*

Изследователите на българския език отбелязват, че изразяването на преизказна семантика не се осъществява само в рамките на глаголни предикат (т.е. чрез специализирана ренаративна форма), а и посредством алтернативни езикови средства от различни езикови равнища, наречени *периферийни преизказни модификатори*. Те участват в полето на самостоятелна функционално-семантична категория, наречена от И. Куцаров *коментативност*⁴.

³ За термина *модификатор* във функционално-семантичната граматика вж. Куцаров/Kutsarov 1985.

⁴ В своя „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ авторът коментира теорията на известния лингвист А. В. Бондарко за функционално-семантичните категории (ФСК) в естествените езици (вж. Куцаров/Kutsarov 1985). Всяка ФСК представлява еднородна по съдържание сфера, съставена от разнородни езикови средства – морфологични, синтактични, акцентологични и лексикални. Тя има полева структура – съставена е от ядро, в което участва морфологична (или

Сред тях могат да бъдат отбелязани ренаративните частици, характерни и за останалите славянски езици, в които липсва граматикализирана преизказност. Значителна част от тези лексикални средства произлизат от глаголи, свързани с речевата дейност, като *казвам, говоря* (Куцаров/Kutsarov 1984: 56). Примери за преизказни модификатори частици в съвременния български език са *кай, каже*.

Активно използвани лексикални модификатори са и *verba dicendi*, като *казвам, думам, споменавам* и др. под. в неопределенолични изречения (вж. Куцаров/Kutsarov 1984: 58)⁵.

Друго неморфологично средство за изразяване на преизказност са т.нар. изречения модификатори, служещи за подчертаване на вторичната информация. Славянските езици (с изключение на българския и македонския) и английският език нямат преизказни форми и затова използват предимно изречения модификатори. В българския език има граматикализирана преизказност и въпреки това се използват периферийни средства. В следващите примери сме представили съчетания от граматични форми за преизказност и синтактични експликатори на същото значение. Както се вижда, синтактичните модификатори допълват семантичните възможности на ядрените маркери. Срв.: (7) *Хаджи Ровоама описваше по-трагически края на Бойча: като се влачел ранен из дола, през нощта бил изяден жив от вълци* (ИБ/IV) / *Hadji Rovoama gave a more tragic description of Boico's end: as he was crawling wounded along the gully, he had been eaten up alive by wolves*; (8) *Научих и друга подробност. Ередиа бил роднина на графовете Пухол* (ДД/DD) / *I also learned another bit of news. They say that Heredia is related to the counts Pujol*.

Прави впечатление, че при превода на (8) транслаторът допълнително е подчертал вида вторична информация, като е използвал конструкцията *they say that* и се е съобразил с изискванията за съгласуване на времената (двата глагола да бъдат в сегашно време – *say is related*). От друга страна, неназоваването на конкретно лице навежда на мисълта, че в изказването се долавя нотка на съмнение или отказ

лексикално-граматична) категория, и периферия, която изразява същата семантика, но с неморфологични средства.

⁵ Друг вид лексикални преизказни модификатори в българския език са съществителните от типа *слух, мълва, съобщение, вест* и др. под., които се употребяват в самостоятелни или в подчинени изречения. Подобни примери не бяха регистрирани при обработката на таксономичния материал, събран за целите на нашето изследване.

от поемане на отговорност за казаното. И не на последно място, може да се акцентира върху превеждането с пасивна конструкция, защото вместо да се използва минало просто време (Past Simple) в комбинация със съществително – в случая *relative*, е използвано причастие (Past Participle).

Паралелно изразяване на преизказна семантика с помощта на граматични форми за преизказност и синтактични експликатори на същото значение откриваме и в следния пример: (9) *Веднъж ми каза – гласът ѝ стана сподавен и възмутен, – че ако се оженим и аз тръгна подир друг мъж... и дори имам деца от този мъж, той **нямало да ме убие**... защото... такива **били** новите идеи (ДД/DD) / „*He told me once.*“ *Her voice became stifled and indignant, “that if we got married and I took up with another man, he **wouldn’t kill** me, even if I had a child of him... because ... the new ideas **were** such“.**

В ексцерпирания пример присъства форма на *verbum dicendi*, но различното в случая е, че при превода е използван кодификационен тип 2 (Type 2 conditionals)⁶. Подобно съчетание в английския език на модалната употреба на *would* + bare infinitive и глаголна форма за минало просто (Past Simple) в главното изречение е характерно за представяне на нереална ситуация.

В следващите три примера сме подбрали изречения, в които преизказната семантика в българския оригинал е предадена чрез модални конструкции с глагола *would* (т.е. чрез кондикционал) в англоезичния превод. Особено внимание трябва да бъде обърнато на пример (12), защото сложната глаголна форма *нямало да се забави*, която е в отрицателен статус, е преведена с модалната конструкция *would be rushing* без наличие на отрицание. От семантична гледна точка при този вариант на превод би могъл да се открие нюанс на предсказване (predictability). Срв.:

⁶ Както е известно, в английския език се срещат няколко основни типа кондикционал (Conditionals). Всеки отделен тип се образува по различен начин, като се спазват строго определени правила. Подчинените изречения (If-clauses) са въведени с простия подчинителен съюз *if* и съответно се отделят от главното изречение със запетая. В подчинените условни изречения се използват различни модални конструкции, а в главните изречения се употребяват определени времена. Ако ситуацията е общоприета истина/ научен факт, се използва тип 0 (Type 0 Conditional); реална или много вероятна ситуация за настоящето е предпоставка за тип 1 (Type 1 Conditional); тип 2 (Type 2 Conditional) и тип 3 (Type 3 Conditional) се отнасят за нереална ситуация, като тип 2 е за събития от бъдещето, а тип 3 е за миналото. Съществува и пети тип кондикционал – (Mixed Conditional), който е резултат от смесването на основните.

(10) *За хубавичка — хубавичка, няма какво да се каже, ами сега ли му намери времето да ми доказва, че било грешно млад човек без любов да живее (АК/АК) / She's a beauty among beauties, no doubt about it, but was that the moment to find the time to prove to me that it would be wrong for a young person to live without love?;*

(11) *Кой ти мислил, че моята ожулена гарибалдейка щяла да вдигне такива истории! (ИВ/IV) / Who would ever have thought that my shabby old coat would raise such a dust!;*

(12) *Потерята нямало да се забави и в тая улица да налети и ако не тука – другаде щяла да го застигне или удари с куршум благодарение на виделата звездна нощ (ИВ/IV). – The posse would be rushing down that street in a few minutes, and if not here, would catch up with him elsewhere and shoot him down for it was a clear starry night.*

Забелязва се, че при англоезичния превод на някои изречения са използвани описателни изрази с ренаративна семантика, а вместо сложна глаголна форма е употребен герундий (-ing form). Срв.: (13) *Нали думата по-напред, че чорбаджи Стефчова син щял да взима Милка? — попита една гостенка (ИВ/IV) / Wasn't there talk some time ago of Chorbadiji Stefchov's son marrying Milka? asked one of the lady-guests.*

При обработката на ексцерпирания материал бяха открити и примери, в които наред с преизказни форми в българското изречение са употребени предложни съчетания от типа „според (в редки случаи по мнението на) + съществително име или местоимение“ (Куцаров/Kutsarov 1984: 63), акцентуващи върху източника на информация. Срв. напр.: (14) *Песента, според Дамянча, изразявала сърдечната любов на графа към графинята. (ИВ/IV) / The song, according to Damyancha expressed the great love of the Count for the Countess.*

В заключителната част на нашия анализ можем да направим важния извод, че за разлика от българския език, който притежава цяла система от специализирани словоформи за изразяване на вторично изказване, в английския език липсва граматикализирана преизказност. Значението *вторично изказване* се предава единствено чрез алтернативни периферийни модификатори – лексикални, морфологични и синтактични.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексова/Aleksova 2003:** Алексова, К. *Адмиративът в съвременния български език*. София: СЕМА РШ, 2003. [Aleksova, K. *Admirativat v savremenniya balgarski ezik*. Sofia: SEMA RSH, 2003.]
- Атанасова, Радулова, Янкова, Русев 1963:** Т. Атанасова, И. Радулова, М. Ранкова, Р. Русев. *Английска граматика в сравнение с български език*. София: Наука и изкуство, 1963. [Atanasova, T., I. Radulova, M. Rankova, R. Rusev. *Angliiska gramatika v sravnenie s balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1963.]
- Герджиков/Gerdzhikov 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство, 1984. [Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното deistvie*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.]
- Evans, Dooley/Евънс, Дули 2000:** Evans, D., J. Dooley. *Enterprise. Student's Book. Grammar 4*. Newbury: Express Publishing 2000.
- Куцаров/Kutsarov 1984:** Куцаров, И. *Преизказването в българския език*. София: Народна просвета, 1984. [Kutsarov, I. *Preizkazvaneto v balgarskiya ezik*. Sofia: Narodna prosveta, 1984.]
- Куцаров/Kutsarov 1985:** Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1985. [Kutsarov, I. *Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski“, 1985.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski“, 2007.]

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- АК/АК:** А. Константинов. *До Чикаго и назад*. София, 2004. [A. Konstantinov. *To Chicago and back*. Преводач: Robert Sturn.]
- ДД/DD:** Д. Димов. *Осъдени души*. София, 1971. [D. Dimov. *Damned souls*. Преводач: Mihail Todorov.]
- ИВ/IV:** И. Вазов. *Под игото*. София, 2004. [I. Vazov. *Under the yoke*. Преводач: Marguirite Alexieva, Teodora Atanassova.]